

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

XXXIV

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA
Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

Tom XXXIV

Komitet Redakcyjny:

Sylwester Czopek, Václav Furmánek (Słowacja), Diana Gergova (Bułgaria),
Sławomir Kadrow, Michał Parczewski, Aleksandr Sytnyk (Ukraina)

Zespół stałych recenzentów:

Jan Chochorowski, Igor Chrapunov (Ukraina), Wojciech Chudziak, Eduard Droberjar (Czechy),
Łubomira Kaminská (Słowacja), Przemysław Makarowicz, Anna Zakościelna

Redaktor

Sylwester Czopek
(sycz@archeologia.rzeszow.pl)

Sekretarze Redakcji:

Joanna Ligoda, Joanna Podgórska-Czopek
(archeo@muzeum.rzeszow.pl)

Strona internetowa czasopisma:

www.archeologia.rzeszow.pl/?page_id=337

Tłumaczenia

Barbara Jachym – język niemiecki
Beata Kizowska-Lepiejza – język angielski

Wszystkie publikowane w „Materiałach i Sprawozdaniach Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”
artykuły są recenzowane

Dofinansowano z budżetu Województwa Podkarpackiego

Recenzenci tomu XXXIV:

Jan Chochorowski, Igor Chrapunov, Maria Dąbrowska, Marek Florek, Łubomira Kaminská,
Przemysław Makarowicz, Marzena Szmyt, Anna Zakościelna

Zdjęcie na okładce:

Kafel renesansowy ze stanowiska 2 w Twierdzy, pow. Strzyżów (fot. A. Lubelczyk)

© Copyright by Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

© Copyright by Wydawnictwo Mitel

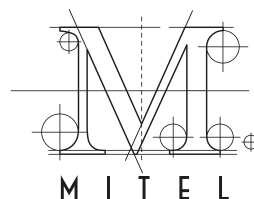
ISSN 0137-5725

WYDAWCA
FUNDACJA

RZESZOWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

35-016 Rzeszów, ul. Hoffmanowej 8
tel. 17 872 15 81

M I T E L

35-210 Rzeszów, ul. Baczyńskiego 9
tel. 17 852 13 62

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Aleksandr Diaczenko , The gravity model: simulating the interactions in anisotropic space	5
Aleksandra Sznajdrowska , Grób kultury amfor kulistych ze stanowiska Rozbórz 42, gm. Przeworsk	9
Andrzej Pelisiak , Pojedyncze przedmioty kamienne a strefy aktywności osadniczej i gospodarczej w neolicie we wschodniej części Karpat Polskich	19
Wojciech Rajpold , Przemiany ludnościowe zachodzące od środkowego okresu epoki brązu do początków epoki żelaza w tarnobrzecko-koprzywnickim regionie osadniczym	35
Piotr N. Kotowicz , Problematyka badań bronzoznawczych nad wczesnośredniowiecznym uzbrojeniem Lubelszczyzny	51
Antoni Lubelczyk , Zespół kafla z dawnego dworu w Twierdzy, pow. Strzyżów, woj. podkarpackie	73

SPRAWOZDANIA I KOMUNIKATY

Dariusz Król, Aleksandr Pozichowski, Jakub Rogoziński, Małgorzata Rybicka , Krótka informacja o wynikach badań przeprowadzonych w 2012 roku w Nowomalinie-Podobanka, rejon Ostrog ...	103
Mirosław Mazurek, Jerzy Okoński, Małgorzata Rybicka , Studium przypadku. Obiekt 3834 z Rozborza, stan. 28, woj. podkarpackie	119
Jakub Czaja, Monika Kuraś , Znaleźisko siekiery z podniesionymi brzegami z miejscowości Turbia, pow. Stalowa Wola	129
Elżbieta Małgorzata Kłosińska , Żulice, pow. Tomaszów Lubelski – domniemany zespół zabytków z wczesnej epoki żelaza	133
Elżbieta Małgorzata Kłosińska , Zapomniany skarb ozdób brązowych z miejscowości Skwarne, pow. Mińsk Mazowiecki	139
Urszula Bugaj, Predrag Lutovac, Zbigniew Polak, Maciej Trzeciecki , Relics of masonry structures on Đuteza Hill	149

RECENZJE

Halina Taras, Wojciech Taras , (rec.) Maciej Trzciński (red.), <i>Archeologia sądowa w teorii i praktyce</i> , Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, 201 stron, ISBN 978-83-264-4057-1	167
--	-----

*Andrzej Pelisiak****Pojedyncze przedmioty kamienne a strefy aktywności osadniczej
i gospodarczej w neolicie we wschodniej części Karpat Polskich*****Single finds of chipped stone artifacts and the zones of the Neolithic settlements
and economy in the eastern part of Polish Carpathians***

Single finds and small assemblages of chipped stone artefacts are numerous, though not sufficiently appreciated group of archaeological sources by researchers. The article relates to the early use of the areas located in the East Polish Carpathians in the Late Neolithic period. As for the deeper parts of the Carpathians, single finds of chipped stone artefacts are fundamental, and regarding some of these areas the only group of archaeological materials. The basis of the analyzes and reached conclusions apart from these materials will also come from palynological database.

KEY WORDS: Neolithic, East Polish Carpathians, economy, settlements, landscape, chipped stone artefacts

1. WSTĘP

Jedną z najliczniejszych a jednocześnie najmniej docenianych grup stanowisk archeologicznych są takie, które są reprezentowane przez pojedyncze znaleziska lub niewielkie zbiory przedmiotów kamiennych i wykonanych technikami krzemieniarskimi¹. Materiały takie, szczególnie przedmioty spektakularne takie jak siekiery, topory, sierpy czy duże narzędzia wiórowe rejestrowane są od bardzo dawna (B. Czapkiewicz 1930; B. Janusz 1918; K. Jażdżewski 1936; A. Kunysz 1958). Wiele z nich to przypadkowe znaleziska rejestrowane przy przeróżnych okazjach, część zaś pochodzi z mniej lub bardziej systematycznych badań powierzchniowych (A. Jodłowski 1985; A. Jodłowski, A. Koperski 1972; P. Kaczanowski, A. Koperski 1966; A. Koperski, M. Parczewski 1977, 1980; J. K.

Kozłowski 1962; K. Moskwa 1961, 1962, 1963; M. Parczewski 1976, 1979; M. Proksa 1984; A. Talar 1963, 1966, 1973). Materiały takie weszły w skład zbiorów muzealnych (J. S. Barłowski 1973; T. Gerlach 1981; J. Janowski 1956, 1957a, 1957b, 1959; A. Koperski 1973, 1975, 1977, 1979, 2001; M. Kośmider 2003, 2004; A. Kunysz 1964; A. Pelisiak, E. Sosnowska 2005; M. Skowroński 1962, 1963; A. Szałapata 1966; P. Valde-Nowak 1988; M. Zielińska 1971, 1992), stały się elementem kolekcji gromadzonych w różnych, lokalnych instytucjach kultury (A. Dagnan-Ginter, M. Parczewski 1976; M. Skowroński 1973; P. Valde-Nowak 1988; K. Wolski 1953), tworzyły kolekcje w szkołach, a także pozostawały w zbiorach prywatnych (G. Kieferling 2000, 2001, 2004; P. Mitura, A. Pasięka 2005; P. Valde-Nowak 1988; T. Chmielewski 2004; J. Libera 2004). Znaleziska przypadkowe charakteryzują się różnymi walorami poznawczymi. Duża ich część nie jest zaopatrzona w szczegółowe informacje, co do miejsca ich znalezienia. Ograniczają się one do miejscowości, z której pochodzą a niekiedy dane te są jeszcze bardziej enigmatyczne. Ta grupa materiału ma bardzo ograniczoną wartość poznawczą. W grupie znalezisk przypadkowych są jednak i takie, które mają dokładną lokalizację (np. T. Chmielewski 2004; J. Libera 2004, s. 184). Stanowią one w pełni wartościowe źródła w badaniach osadnictwa pradziejowego. Materiały pochodzące ze starszych badań powierzchniowych (prowadzonych przed połową lat siedemdziesiątych XX w.) mają na ogół dokumentację terenową wystarczającą do precyzyjnej lokalizacji stanowisk. Wielki przyrost stanowisk reprezentowanych przez pojedyncze przedmioty kamienne i krzemieniarskie oraz niewielkie ich inwentarze

¹ Celowo nie stosuję terminu „zabytki krzemienne”, ale terminy „zabytki krzemieniarskie” lub „przedmioty wykonane technikami krzemieniarskimi”. Zabieg taki, ma w moim przekonaniu głębokie uzasadnienie z jednego podstawowego powodu, tj. w strukturze surowcowej takich materiałów. Wśród tych przedmiotów, rejestrowanych w Polsce SE znaczna ich część jest wykonana, poza krzemieniami, również z różnego rodzaju rogowców, margli krzemionkowych, radiolarytów czy obsydianu. Wiele ze znalezisk pojedynczych czy niewielkie ich inwentarze rejestrowane na powierzchni, wykonanych jest w całości ze skał, które nie są krzemieniami. Stosowanie do opisu tych materiałów, również w sensie ogólnym, terminu „krzemienne” byłoby nie tylko nadużyciem ale i oczywistym błędem. Podkreślić również należy, że termin „krzemieniarskie” na określenie inwentarzy wykonanych z różnych surowców krzemionkowych stosowany jest, choć nieczęsto, w literaturze przedmiotu (P. Valde-Nowak 1999a).

* Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Hoffmanowej 8, 35-016 Rzeszów, a.pelisiak@gmail.com

spowodowała realizacja badań powierzchniowych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (dalej AZP). Systematyczne penetracje zaowocowały również odkryciem takich materiałów w strefach, gdzie wcześniej nie były one odnotowywane².

Pojedyncze przedmioty wykonane technikami krzemieniarskimi o nieustalonej przynależności kulturowej mogą stanowić ważną grupę źródeł w badaniach nad osadnictwem i gospodarką społeczności neolitycznych i z wczesnej epoki brązu. Tezę tę rozwinie my w rozważaniach dotyczących materiałów z Polski SE – wschodniej części polskich Karpat (podstawowy obszar rozważań) oraz południowej i środkowej części Kotliny Sandomierskiej. Przedstawione niżej uwagi koncentrować się będą głównie na późnym neolicie tych terenów. Dotyczyć będą przemian osadniczych i gospodarczych, których wyrazem jest zanik dużych centrów osadniczych na obszarach lessowych oraz

wzrost roli hodowli zwierząt w życiu ówczesnych społeczności w środkowej Europie (J. Kruk, S. Milisauskas 1999, s. 133; S. Milisauskas, J. Kruk 2011a, 2011b). Wyraźnie zaznacza się również w tym okresie ekspansja człowieka w góry, nawet w ich wysokie partie, co potwierdza znane znalezisko zmumifikowanych zwłok w Alpach Ötztalskich niedaleko schroniska Similaun (Tisenjoch, na wysokości 3210 m n.p.m.) (L. Barfield 1994; A. Fleckinger 2007). Jej specyficzną formą na obszarach wokółalpejskich są sugerowane sezonowe wypasy zwierząt w ramach systemu zbliżonego do transhumancji (T. L. Kienlin, P. Valde-Nowak 2002/2004).

Niniejsza praca wpisuje się w dyskusję nad początkami eksploatacji gór w późnym neolicie (np. J. Machnik 1994, 1998a, 1998b, 2001; P. Valde-Nowak 2001, 2008, 2010; P. Valde-Nowak, I. Strakošová 2001).

2. LUŻNE ZABYTKI KAMIENNE I WYKONANE TECHNIKAMI KRZEMIENIARSKIMI Z TERENÓW POLSKI SE – OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

Z obszaru Polski SE pochodzi ponad 7 tysięcy punktów osadniczych reprezentowanych przez pojedyncze przedmioty kamienne i krzemieniarskie oraz niewielkie ich inwentarze. Zdecydowana większość z nich to znaleziska powierzchniowe, gdzie dominują materiały zarejestrowane w trakcie badań AZP. W tej grupie punktów osadniczych wyodrębnić można kilka rodzajów znalezisk. Pierwszy tworzą przedmioty o określonej kwalifikacji kulturowej. Są to głównie topory kamienne (KPL, KCS lub KMi), część czworościennych siekier wykonanych technikami krzemieniarskimi (KPL lub KCS), dwuściennie siekiery wykonane technikami krzemieniarskimi, sierpy, symetryczne płoszcza dwuściennie, niektóre narzędzie odłupkowe (KMi), oraz część makrolitycznych wiórow i wykonanych z nich narzędzi (KPL)³. Na wczesny neolit (KCWR i CLP), ale bez jednoznacznej kwalifikacji kulturowej, datowano pojedyncze znaleziska przedmiotów obsydianowych, pojedyncze znaleziska kamiennych narzędzi asymetrycznych oraz niektóre narzędzia, np. półtylczaki-sierpaki wiórowe. Największe grupy stanowisk reprezentowanych przez pojedyncze przedmioty i niewielkie ich inwentarze datowane są: (1) ogólnie na neolit bez wskazania kwalifikacji kulturowej, (2) ogólnie na neolit lub wczesny okres epoki brązu. W pierwszej z nich mieszczą się wióry, pojedyncze narzędzia wiórowe o nieoczywistym obliczu kulturowym, niektóre niecharakterystyczne siekiery czworościennie, fragmenty siekier czworościennych wykonanych technikami krzemieniarskimi oraz niecharakterystyczne fragmenty toporów. Drugą grupę (materiały datowane ogólnie na wczesny okres epoki brązu) tworzą: fragmenty nieokreślonych siekier i toporów, niediagnostyczne pod względem chronologicznym

narzędzia i ich fragmenty, łuszczone czy narzędzia wykonane z okruchów. Warto zaznaczyć, że część z tych form nawiązuje do tzw. inwentarzy typu orawskiego (P. Valde-Nowak 1986a, 1986b; J. Kopacz, P. Valde-Nowak 1987a, 1987b, 1987c).

Pojedyncze znaleziska przedmiotów kamiennych i wykonanych technikami krzemieniarskimi mogą być interpretowane na różnorakie sposoby. W szczególnych sytuacjach mogą stanowić istotny argument przy próbach odtworzenia terytorium eksploatowanego przez mieszkańców osad (A. Pelisiek 1991), a szerzej, wyznaczają obszar aktywności społeczności neolitycznych i z początków epoki brązu. Niektóre siekiery i topory KCS mogą być pozostałościami zniszczonych kurhanów tej kultury – stwierdzenie takie jest szczególnie uzasadnione w odniesieniu do wschodniej części Karpat polskich, gdzie kurhany KCS rejestrowane są w znacznej liczbie (S. Czopek 1997; M. Gedl 1997; P. Jarosz 2002; J. Machnik, E. Sosnowska 1996, 1998, 1999), a pierwotnie było ich zapewne wielokrotnie więcej. Pojedyncze przedmioty kamienne mogą być ważnym sygnałem istnienia krótkotrwałych obozowisk. Dobrym przykładem w tym zakresie są materiały z miejscowości Lubatowa, stan. 8 w Beskidzie Niskim (P. Valde-Nowak 2001). Nie jest również wykluczone to, że część takich przedmiotów może się łączyć z trasami kontaktów transkarpackich. Ze sporym prawdopodobieństwem można przyjąć, iż rozmieszczenie pojedynczych znalezisk obsydianowych odpowiada przebiegowi traktów przecinających główną grań Karpat we wczesnym neolicie. Powyższe przykłady nie wyczerpują możliwości interpretacji tych materiałów. Niżej skupimy się na jednej z nich.

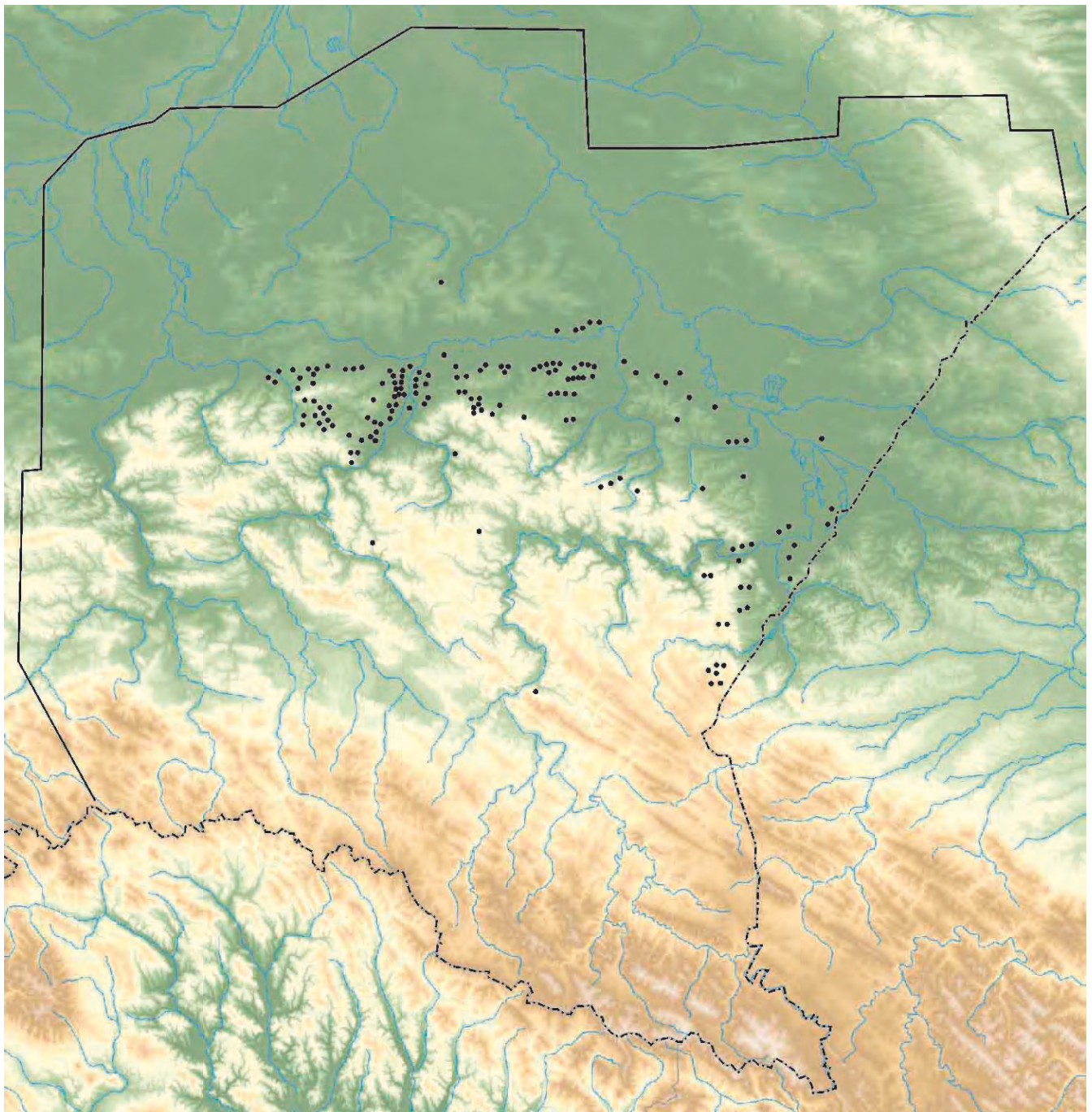
² Przedstawione w opracowaniu graficzne zestawienia stanowisk są efektem kwerendy materiałów, w tym pozyskanych w trakcie realizacji AZP, wykonanej przez autora. Uwzględniono tutaj stanowiska odkryte do końca 2009 roku.

³ W opracowaniu zastosowano skróty: KCWR – kultura ceramiki wstęgowej rytej, KMa – kultura malicka, CLP – cykl lendzielsko-pogarski, KPL – kultura pucharów lejkowatych, KAK – kultura amfor kulistych, KB – kultura badeńska KCS – kultura ceramiki sznurowej, KMi – kultura mierzanowicka.

3. LUŻNE ZNALEZISKA PRZEDMIOTÓW KAMIENNYCH O NIEUSTALONEJ KWALIFIKACJI KULTUROWEJ A POZOSTAŁOŚCI OSADNICTWA W NEOLICIE I WCZESNYM OKRESIE EPOKI BRĄZU

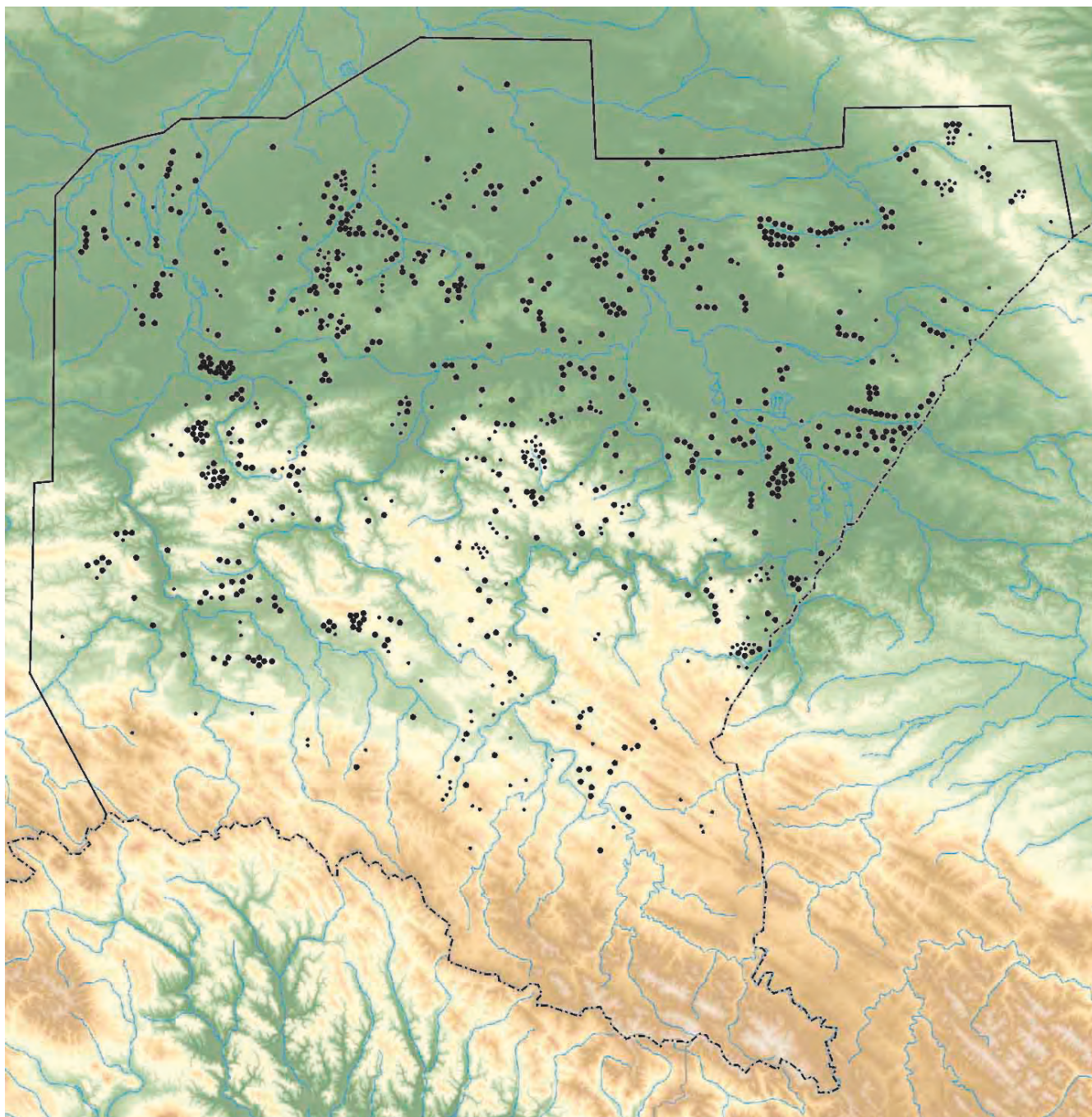
Osadnictwo neolityczne w Polsce południowo-wschodniej ma wyraźny strefowy charakter. Stwierdzenie to dotyczy przede wszystkim społeczności wczesnoneolitycznych. Aktywność społeczności KCWR koncentrowała się na lessach południowej części Kotliny Sandomierskiej i przedgórzy karpackich (S. Kadrow 1990; A. Czekaj-Zastawny 2008). Nie odnotowano pozostałości stałego zasiedlenia obszarów poza tą strefą (ryc. 1). W wypadku społeczności CLP czytelna jest podobna prawidłowość (S. Kadrow 1990), choć zarejestrowano również

pozostałości osadnictwa w jej otoczeniu. Obszary lessowe charakteryzują się najwyższą przydatnością rolniczą i jako takie stanowiły naturalny magnes dla społeczności wszystkich kultur w całym neolicie i epoce brązu tych terenów. Tam też odnotowano ogromną ilość stanowisk reprezentowanych przez pojedyncze przedmioty kamienne i wykonane technikami krzemieniarskimi lub niewielkie ich inwentarze datowanych ogólnie na neolit lub/i wczesny okres epoki brązu. Lokują się one i wyznaczają strefy wykorzystywane gospodarczo przez

Ryc. 1. Stanowiska KCWR

Abb. 1. Linienbankeramische Fundstellen

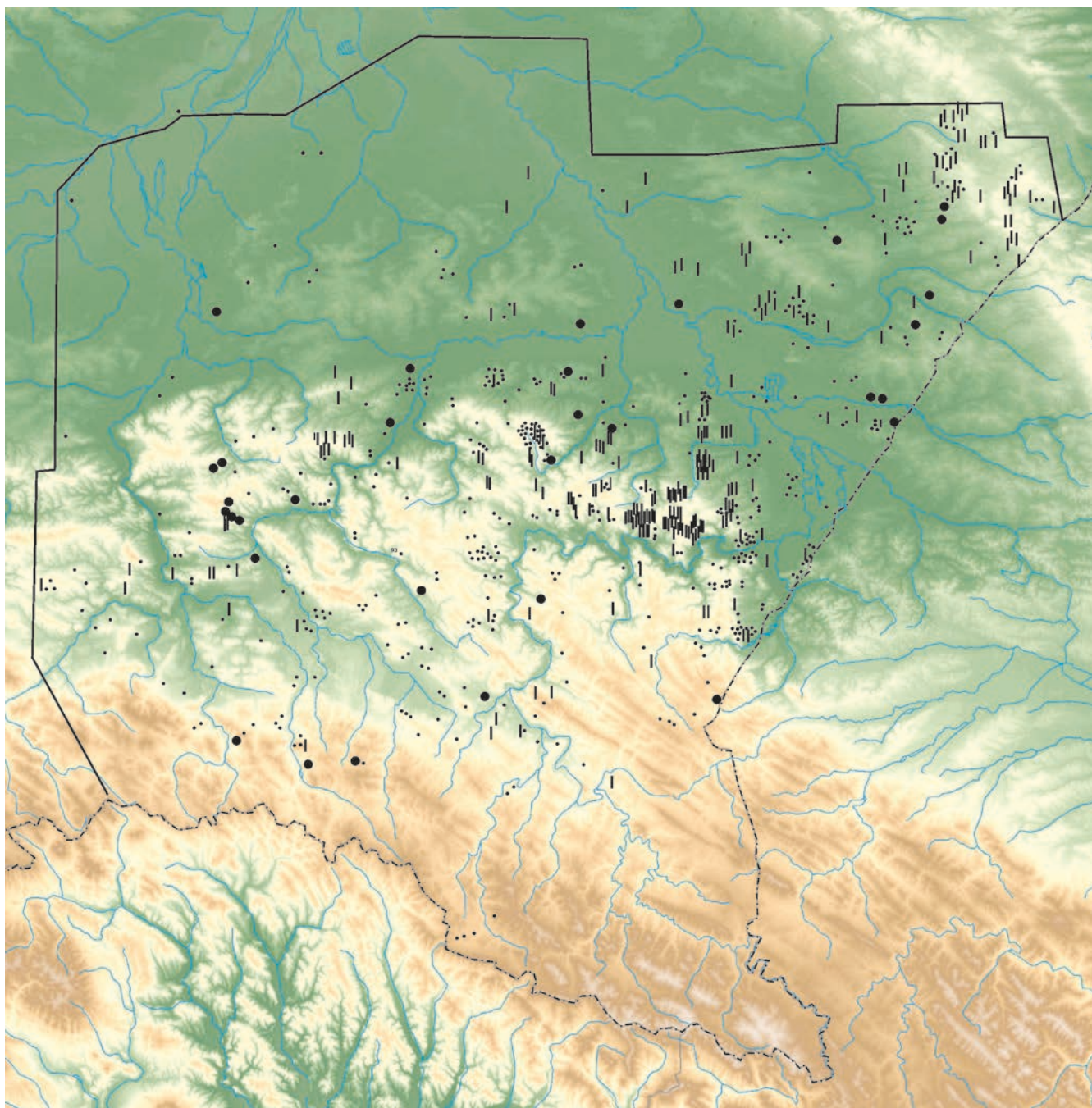
Ryc. 2. Rozmieszczenie stanowisk KPL. Większe punkty – osady, mniejsze punkty – znaleziska pojedynczych przedmiotów kamiennych włączając te wykonane technikami krzemieniarskimi

Abb. 2. Fundstelen der Trichterbecherkultur. Größere Punkte – Siedlungen, kleinere Punkte – einzelne Steingegenstände, samt den in Feuersteinbearbeitungstechniken gefertigten Erzeugnissen

te społeczności, a mogą się łączyć z aktywnością ludności różnych kultur poczynając od KCWR.

Obraz osadnictwa zmienia się na obszarach karpaccich. Generalnie, pogórza, Doły Jasielsko-Sanockie oraz głębsze partie wschodniej części Karpat polskich nie były zasiedlone i trwale wykorzystywane gospodarczo przez ludność wczesnoneolityczną. W przeciwieństwie do podkarpaccich obszarów lessowych nie odnotowano tam pozostałości trwałych osiedli KCWR i CLP. Wyjątkiem są „wysokie” enklawy osadnictwa wczesnoneolitycznego w rejonie Gwóźdzca (A. Kukułka 1997; 1998; 2000; 2001) i Łoniowej (P. Valde-Nowak 1998;

2009) na Pogórzu Wiśnickim, na zachód od analizowanych tutaj terenów. Osadnictwo wczesnoneolityczne lokuje się tam w wysokich strefach krajobrazu, ale jednocześnie społeczności te wykorzystywały płaty gleb o bardzo wysokiej przydatności rolniczej. Na pogórzach wschodniej części polskich Karpat, w ich partiach o wysokościach tylko nieznacznie przekraczających 400 m n.p.m., oraz w Dołach Jasielsko-Sanockich zarejestrowano liczne pozostałości osadnictwa KPL (ryc. 2) i KCS (ryc. 3). W wypadku KPL są to niewielkie osiedla takie jak np. w Tarnawce, stan. 9 (R. Zych 2004) i Przybówce, stan. 1 (J. Gancarski, W. Pasterkiewicz, A. Pelisiak 2008). Mogły się

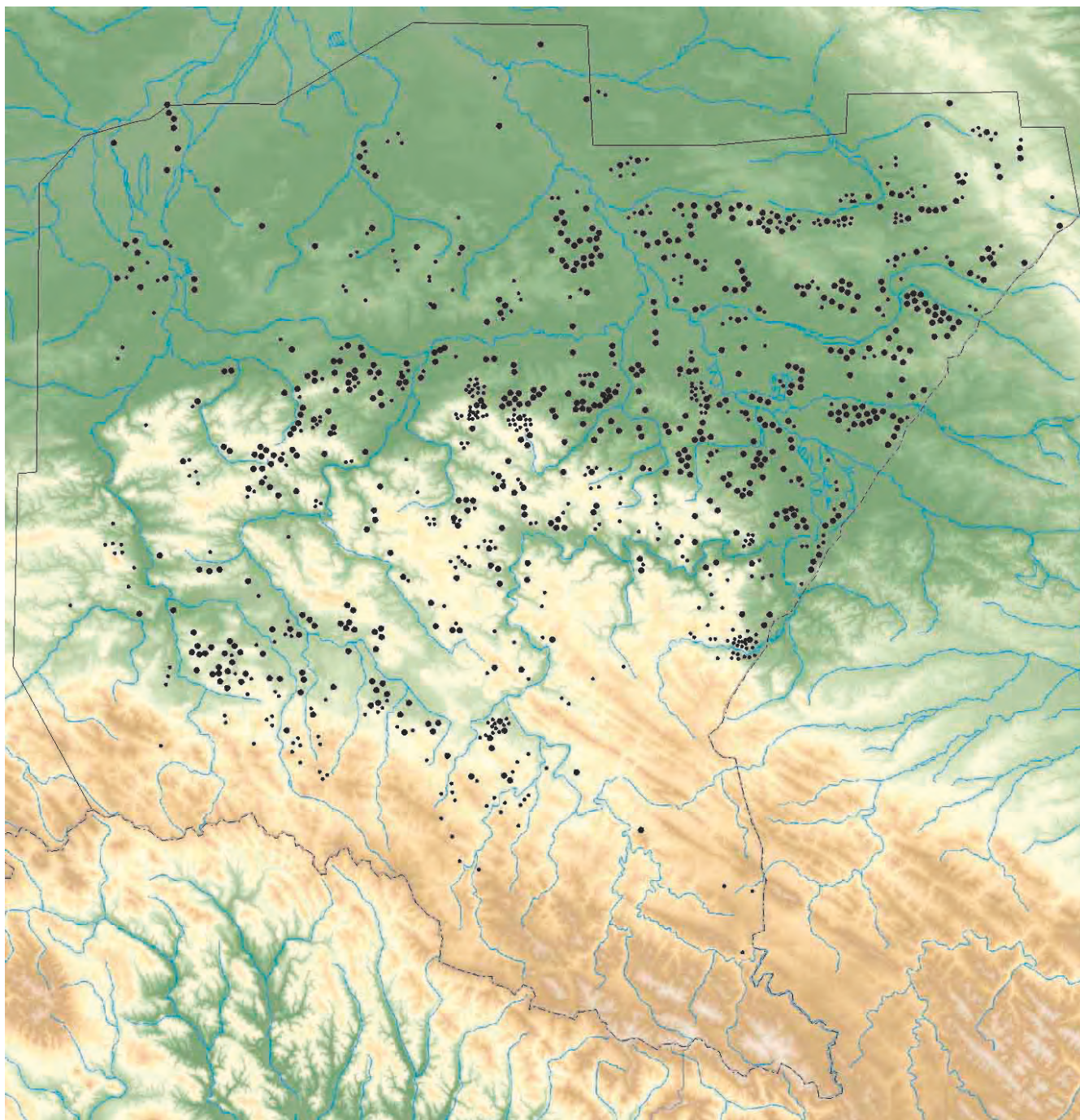

Ryc. 3. Rozmieszczenie stanowisk KCS. Pionowe kreski – stanowiska z kurhanami, większe kropki – obozowiska, mniejsze kropki – znaleziska pojedynczych przedmiotów kamiennych włączając te wykonane technikami krzemieniarskimi

Abb. 3. Verteilung Schnurkeramik Kultur. Senkrechte Striche – Fundstellen mit Grabhügeln, größere Punkte – Lager, kleinere Punkte – einzelne Steingegenstände, samt den in Feuersteinbearbeitungstechniken gefertigten Erzeugnissen

one składać z kilku domów, były zasiedlone przez grupy liczące od kilkunastu do kilkudziesięciu osób, a czas ich trwania można szacować bardzo ogólnie na kilkanaście-kilkadziesiąt lat. Stanowiska KCS na tych obszarach to liczne kurhany i luźne przedmioty kamienne. Należy dodać, iż rozmieszczenie stanowisk KPL i KCS jest tam podobne jak stanowisk KMi (ryc. 4). Ponadto, odnotowano przypadki lokowania osad KMi w tych samych miejscach, gdzie wcześniej istniały osiedla KPL (R. Zych 2004), a groby KMi wkopywano także w nasypy kurhanów KCS (P. Jarosz 2002). W strefach tych zarejestrowano liczne pojedyncze przedmioty kamienne i wykonane techni-

kami krzemieniarskimi oraz niewielkie ich inwentarze datowane ogólnie na neolit (ryc. 5) i neolit lub wczesny okres epoki brązu (ryc. 6). Aczkolwiek, jednoznaczna kwalifikacja kulturowa tych materiałów nie jest możliwa, to jednak można podjąć próbę zawężenia ich chronologii. Ważnym argumentem w tym zakresie jest ogólny obraz osadnictwa. Jak już zaznaczono, omawiana strefa nie była zasiedlona przez społeczności naddunajskie, liczne są natomiast pozostałości niewielkich osad KPL, kurhany KCS oraz stanowiska KMi. Zatem, z dużym prawdopodobieństwem można wykluczyć łączenie znalezisk przedmiotów kamiennych i krzemieniarskich o nieustalonej

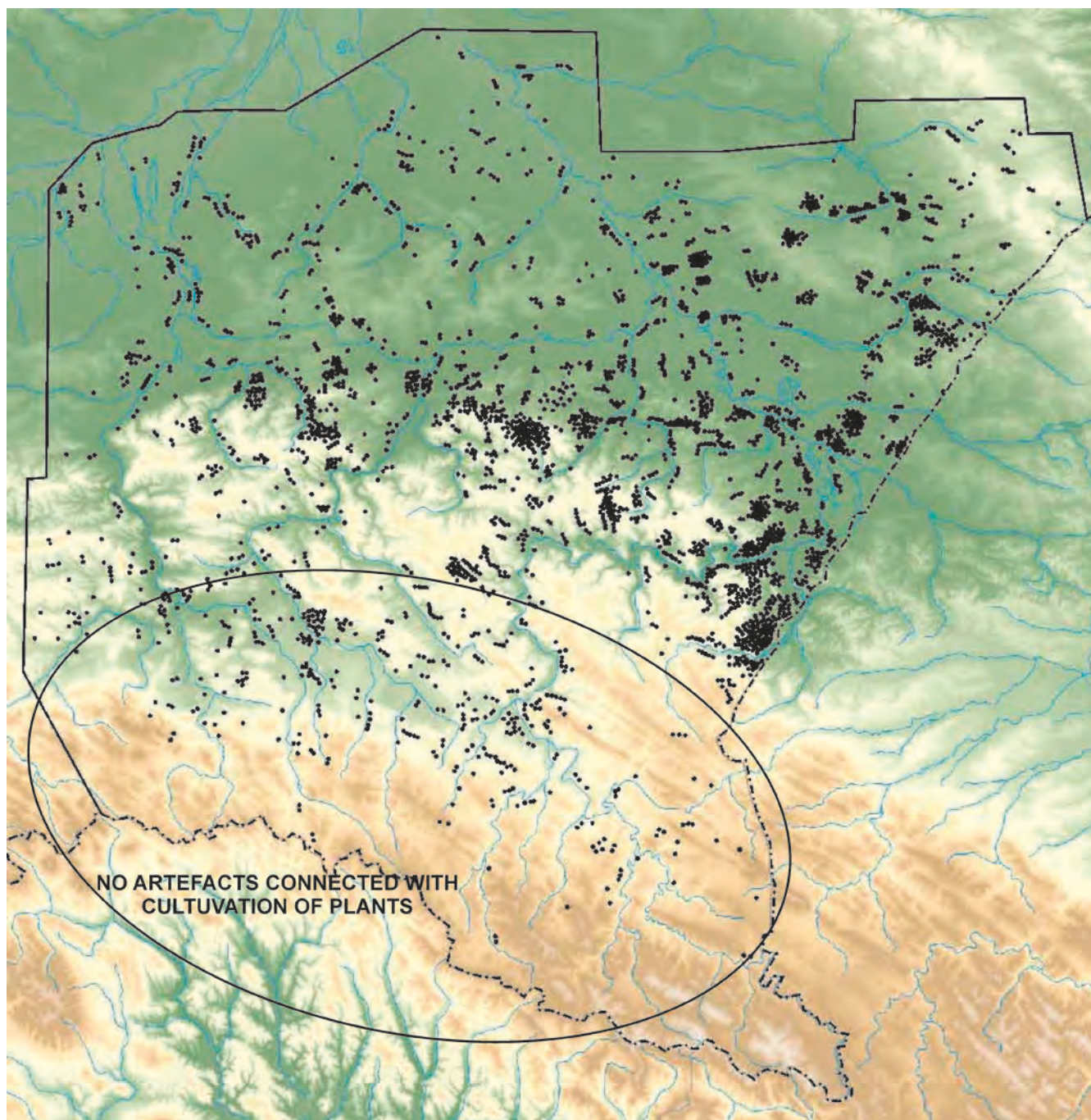
Ryc. 4. Rozmieszczenie stanowisk KMi. Większe kropki – obozowiska, mniejsze kropki – znaleziska pojedynczych przedmiotów kamiennych włączając te wykonane technikami krzemieniarskimi

Abb. 4. Verbreitung der Mierzanowice Kultur. Größere Punkte – Lager, kleinere Punkte – einzelne Steingegenstände, samt den in Feuersteinbearbeitungstechniken gefertigten Erzeugnissen

kwalifikacji kulturowej z KCWR oraz CLP. Konsekwentnie, materiały takie, o cechach neolitycznych (wióry, narzędzia wiórowe, siekiery czworosieczne i ich fragmenty o niejednoznacznych cechach kulturowych) skłonny jestem łączyć z aktywnością ludności KPL i KCS bez jednoznacznego wskazania kulturowego, zaś znaleziska klasyfikowane w jeszcze szerszych ramach chronologicznych (neolit lub wczesny okres epoki brązu) – z KPL, KCS lub KMi.

Pojedyncze przedmioty kamienne i krzemieniarskie datowane ogólnie na neolit (ryc. 5) oraz neolit lub początki epoki brązu (ryc. 6) rejestrowane są również w głębszych partiach

wschodniej części polskich Karpat, na obszarach, które zgodnie z aktualnym stanem rozpoznania archeologicznego, nie były trwale zasiedlone przez społeczności późnoneolityczne i z wczesnej epoki brązu. W tych strefach odnotowano nieliczne pozostałości krótkotrwałych osiedli lub raczej obozowisk KPL, np. cytowana już Lubatowa, stan 8 (P. Valde-Nowak 2001), nieliczne kurhany KCS oraz również nieliczne stanowiska, które jednoznacznie łączyć można z KMi. W strefie tej odnotowano natomiast stanowiska związane z wyspecjalizowaną aktywnością wydobywczą i przetwórczą skał krzemionkowych. Przykładem takiego kompleksu, rozpoznanego w trakcie

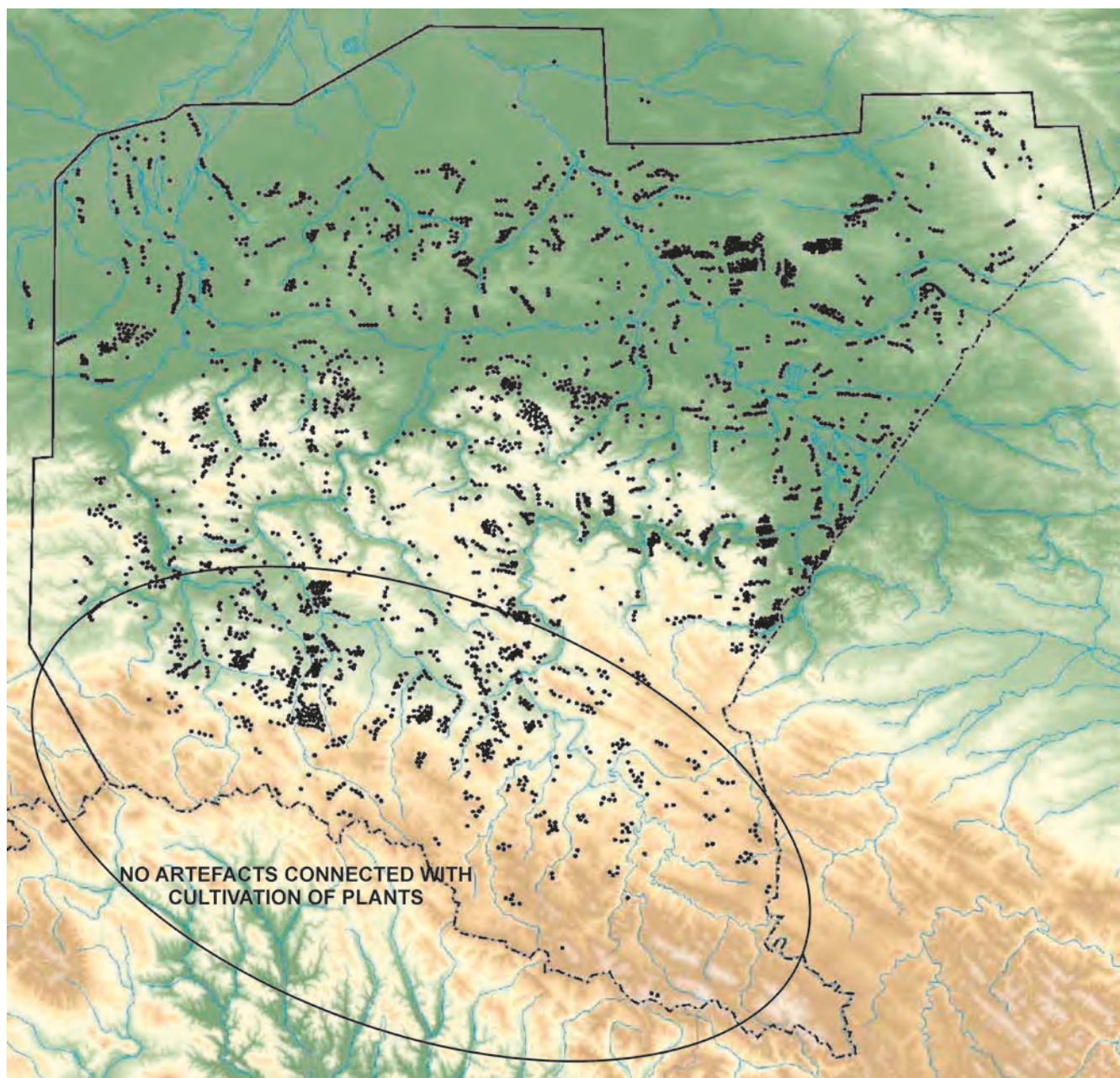
Ryc. 5. Stanowiska neolityczne o nieustalonej kwalifikacji kulturowej reprezentowane przez pojedyncze znaleziska przedmiotów kamiennych włączając wykonane technikami krzemieniarskimi i niewielkie ich inwentarze

Abb. 5. Durch einzelne Steingegenstände und durch in Feuersteinbearbeitungstechniken gefertigte Erzeugnissen, wie auch durch ihre spärlichen Inventare vertretene neolithische Fundstellen mit unbestimmter Kulturzugehörigkeit

systematycznych badań archeologicznych i geologicznych są miejsca wydobywania i obróbki margli krzemionkowych na Górze Cergowej, na przedpolu Przełęczy Dukielskiej (J. Budziszewski, M. Skowronek 2001). Obiekty na Górze Cergowej oraz stanowiska pracowniane po południowej stronie głównej grani Karpat (P. Valde-Nowak, I. Strakošová 2001), nasuwają przypuszczenie, iż podobnych stanowisk w Karpatach może być więcej.

W głębszych partiach wschodniej części polskich Karpat luźne przedmioty kamienne i krzemieniarskie datowane ogólnie na neolit i neolit lub początki epoki brązu, są stosunkowo

liczne. W tej grupy znalezisk brak jest takich, które można by jednoznacznie łączyć z uprawami zbóż (nie odnotowano tam narzędzi żniwnych). Jest to wyraźna cecha wyróżniająca w stosunku do pojedynczych znalezisk z terenów lessowych, partii pogórzy o wysokościach do 400 m n.p.m. oraz Dołów Jasielsko-Sanockich. W tamtych strefach trwale zasiedlonych i eksploatowanych gospodarczo przez społeczności neolityczne i wczesnobrązowe, wśród luźnych przedmiotów krzemieniarskich wyraźne jest duże zróżnicowanie typologiczne i funkcjonalne, w tym obecność form z wyświeceniami, które można łączyć ze sprzętem zbóż. Takich przedmiotów nie za-

Ryc. 6. Stanowiska datowane ogólnie na neolit i wczesny okres epoki brązu o nieustalonej kwalifikacji kulturowej reprezentowane przez pojedyncze znaleziska przedmiotów kamiennych włączając wykonane technikami krzemieniarskimi i niewielkie ich inwentarze

Abb. 6. Allgemein in das Neolithikum und in die Frühbronzezeit datierte Fundstellen mit unbestimmter Kulturzugehörigkeit, die durch einzelne Steingegenstände, wie auch in Feuersteinbearbeitungstechniken gefertigte Erzeugnisse und spärliche Inventare vertreten sind

rejestrowano, jak dotąd, w głębszych partiach Karpat. Próby precyzyjniejszej kwalifikacji kulturowej luźnych przedmiotów kamiennych i krzemieniarskich zarejestrowanych poza strefami zasiedlonymi przez społeczności neolityczne i wczesnobrązowe (w głębszych częściach wschodniej części Karpat polskich) muszą wspierać się na przesłankach pośrednich.

Ze względu na brak, zarówno w tej strefie, jak i w jej sąsiedztwie, pozostałości osadnictwa wczesnoneolitycznego nie ma powodów, które pozwalałyby łączyć je z tym okresem. Analogicznie, jak w niższych partiach pogórzy najbardziej prawdopodobna wydaje się hipoteza wskazująca na ich związek z KPL, KCS oraz KMi.

4. POJEDYNCZE ZNALEZISKA KAMIENNE JAKO WYRAZ AKTYWNOŚCI GOSPODARCZEJ WE WSCHODNIEJ CZĘŚCI POLSKICH KARPAT. KONFRONTACJA INFORMACJI ARCHEOLOGICZNYCH I PALEOBOTANICZNYCH

We wschodniej części polskich Karpat wskazać można, najogólniej rzecz ujmując, na dwie strefy aktywności człowieka w drugiej połowie IV i III tysiącleciu BC. Pierwsza obejmuje obszary o wysokości nieznacznie przekraczającej 400 m n.p.m., tj. obszary, gdzie odnotowano osady KPL (ryc. 2) i KMi (ryc. 4) oraz kurhany KCS (ryc. 3). Strefę tę należy uznać za względnie trwale zasiedloną i na różnoraki sposób wykorzystywaną gospodarczo przez społeczności tych kultur, w tym również jako obszar upraw zbóż oraz wypasów zwierząt. Aktywność gospodarcza ludności KPL doprowadziła tam do miejscowych odlesień, które lokalnie mogły mieć trwały charakter. Pojedyncze przedmioty kamienne i wykonane technikami krzemieniarskimi, licznie rejestrowane w otoczeniu osad, są pochodną rozmaitych działań agrotechnicznych, w tym przygotowywania pól i terenów wypasu oraz zasiewów i sprzętu zbóż.

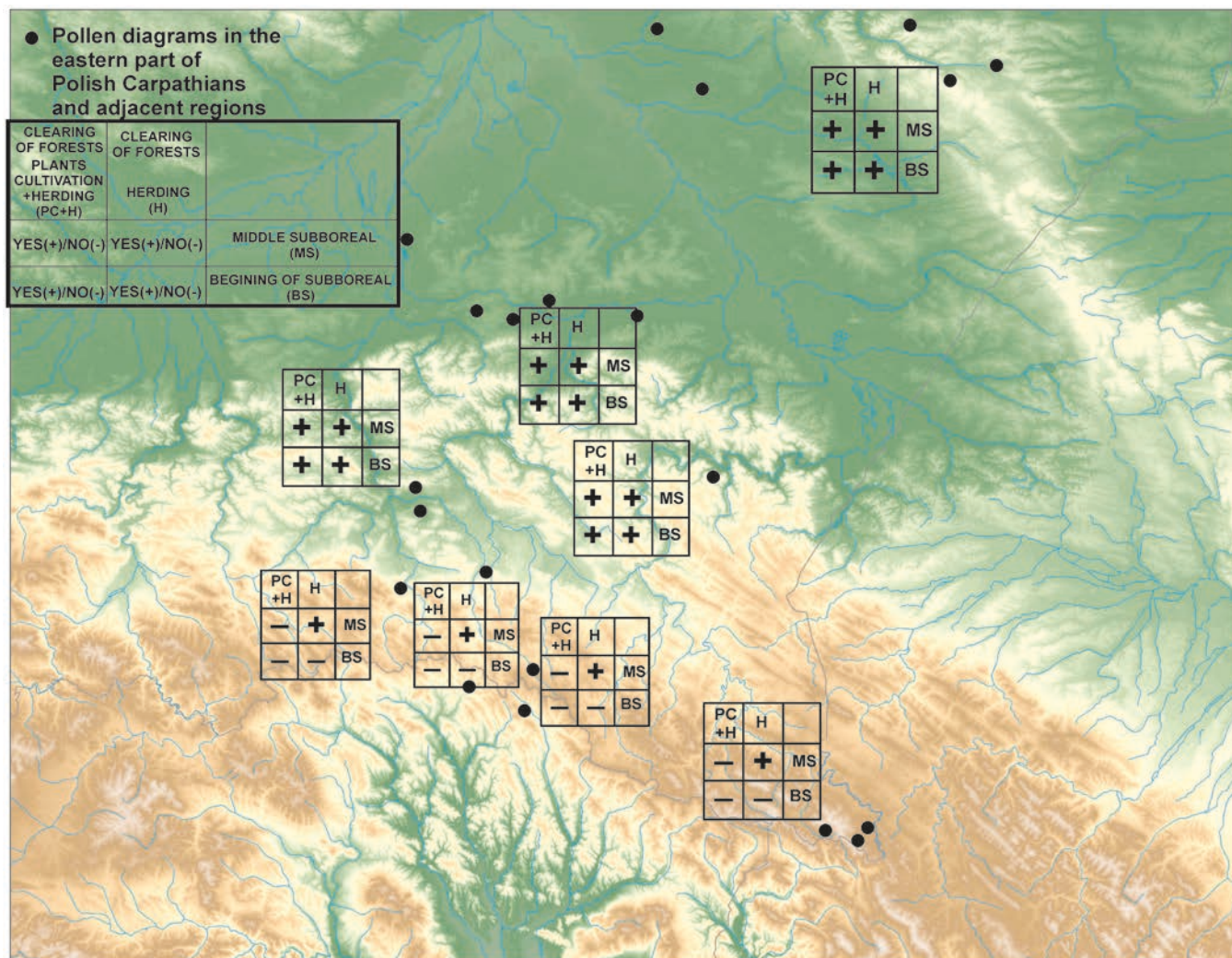
W głębszych partiach Karpat nie odnotowano pozostałości względnie trwałego osadnictwa (brak tam osad), zaś pojedyncze przedmioty krzemieniarskie nie łączą się tam z uprawami zbóż (ryc. 5, 6). Podstawowe pytania przy interpretacji tych materiałów dotyczą ich miejsca w źródłach archeologicznych do badań gospodarki człowieka pradziejowego, tj. jakiego rodzaju aktywności gospodarczej są one pozostałościami i odzwierciedleniem.

Próba rozstrzygnięcia tej kwestii będzie zasadzała się na analizie porównawczej informacji palinologicznych dotyczących aktywności człowieka w neolicie i początkach epoki brązu z Kotliny Sandomierskiej, Dołów Jasielsko-Sanockich, różnych stref pogórzy wschodniej części Karpat polskich oraz Beskidów i Bieszczadów. Z drugiej strony, skonfrontujemy informacje palinologiczne z każdej z wymienionych stref i danymi archeologicznymi (ryc. 1–6). Przedstawione niżej uwagi nawiązują do wcześniejszych analiz (A. Pelisiak 2005), wykonanych jednak na zdecydowanie mniejszej próbie materiału archeologicznego.

Użyteczne w analizie paleobotanicznych wskaźników gospodarki człowieka są skumulowane informacje o obecności w diagramach pyłku roślin związanych z uprawami zbóż, wypasami zwierząt oraz prześwietleniami lasu lub odlesieniami. Przygotowano je na podstawie informacji palinologicznych z Roztocza (K. Bałaga 1998; 2002), różnych części Kotliny Sandomierskiej (J. Madeja 2001; K. Mamakowa 1962, 1966), Dałów Jasielsko-Sanockich i pogórzy (J. Budziszewski, M. Skowronek 2001; K. Harmata 1987a, 1987b, 1995a, 1995b, 2008; W. Koperowa 1970) oraz Beskidów i Bieszczadów (M. Ralska-Jasiewiczowa 1968, 1969, 1972, 1977, 1980; K. Szczepanek 1987, 2001; A. Wacnik, K. Szczepanek, K. Harmata 2001). Zaprezentowano je w dwóch grupach, które są określone obecnością lub brakiem wskaźników upraw roślin oraz obecnością lub brakiem wskaźników wypasów zwierząt oraz prześwietleń w lasach i odlesień. Każdorazowo informacje te dotyczą dwóch przedziałów chronologicznych, tj. najstarszej części okresu subborealnego oraz młodszej części pierwszej połowy okresu subborealnego (ryc. 7). Skumulowane informacje palinologiczne wskazują na strefowość aktywności gospodarczej człowieka w analizowanej części Polski SE. W Kotlinie Sando-

mierskiej notowane są ślady różnorodnej aktywności człowieka połączone z lokalnymi odlesieniami od początku okresu subborealnego. Podobny obraz obserwujemy w niższych częściach pogórzy wschodniej części Karpat polskich i w Dołach Jasielsko-Sanockich. Na tych obszarach odnotowano liczne osady KPL i KMi, groby KCS, liczne znaleziska pojedyncze, które można identyfikować z tymi kulturami oraz bardzo liczne pojedyncze znaleziska krzemieniarskie o cechach neolitycznych lub neolityczno-wczesnobrązowych o niejasnym obliczu kulturowym. Informacje palinologiczne potwierdzające uprawy zbóż, wypasy i antropogeniczne przekształcenia środowiska, znakomicie korespondują z archeologicznym potwierdzeniem stałego zasiedlenia tych terenów. Pojedyncze przedmioty wykonane technikami krzemieniarskimi są tutaj pozostałościami różnorodnych działań gospodarczych skupiających się w otoczeniu osad w obrębie terytoriów eksploatacji gospodarczej (KPL i KMi) lub są śladem wykorzystania ich w trakcie bardziej mobilnej aktywności społeczności KCS.

Inny obraz, zarówno w sensie chronologicznym, jak i jakościowym obserwujemy w głębszych częściach Karpat, tj. w Beskidzie Niskim i w Bieszczadach oraz ich bliskim otoczeniu. W tamtejszych diagramach pyłkowych brak wskaźników aktywności człowieka w początkowej fazie okresu subborealnego. Pierwsze pojawiają się dopiero w drugiej połowie, starszej części tego okresu i to w specyficznej postaci. Brak tam bowiem śladów uprawy zbóż a notowane są jedynie ziarna pyłku roślin związanych z wypasami zwierząt. Osadzając te informacje w realiach prehistorycznych należałoby przyjąć, że tereny te zaczęły być wykorzystywane gospodarczo dopiero przez najmłodsze ugrupowania KPL, oraz ludność KCS i KMi. Dane palinologiczne sugerują, że na tych terenach przedstawiciele wymienionych kultur nie uprawiali zbóż, natomiast wypasali, może okresowo, zwierzęta. Jak już zaznaczono, w głębszych partiach wschodniej części Karpat polskich nie rejestrujemy osad KPL i KMi (jedynie obozowiska tych społeczności i znaleziska pojedynczych przedmiotów kamiennych i wykonanych technikami krzemieniarskimi) oraz grobów KCS (obecne są jedynie nieliczne znaleziska pojedynczych przedmiotów kamiennych). Odnotowano tam natomiast stosunkowo liczne znaleziska pojedyncze datowane ogólnie na neolit lub neolit i wczesny okres epoki brązu. Jednocześnie, o czym już wspomniano wcześniej, wśród tych materiałów brak takich, które można by łączyć z uprawami zbóż. Mając na uwadze informacje palinologiczne, brak pozostałości trwałego osadnictwa w późnym neolicie i wczesnym okresie epoki brązu oraz charakter znalezisk pojedynczych (przede wszystkim brak narzędzi związanych z uprawami roślin), skłonni jesteśmy interpretować pojedyncze przedmioty kamienne i wykonane technikami krzemieniarskimi jako ważną archeologiczną przesłankę wypasów zwierząt na tych terenach, które były tam podstawową formą aktywności gospodarczej. Należy również podkreślić to, że odbywały się one na obszarach, gdzie szata roślinna miała charakter dziewiczego lasu. Nie był on wcześniej przekształcony przez człowieka w trakcie działań rolniczych (upraw roślin). Wypasy zwierząt zapoczątkowane w późnym neolicie

Ryc. 7. Skumulowane dane palinologiczne związane z uprawami zbóż i hodowlą zwierząt w diagramach pyłkowych z Polski SE. PC+H – uprawy roślin i wypasy, H – wypasy, BS – początki okresu subborealnego, MS – młodsza część starszej fazy okresu subborealnego. + oznacza obecność wskaźników, – oznacza brak wskaźników

Abb. 7. In den Polendiagrammen (aus Südpolen) gefasste palinologische Daten in Bezug auf den Ackerbau und Viehzucht. PC+H – Pflanzenanbau und Weiden, H – Weiden, BS – Anfänge der subborealen Phase, MS – jüngere Etappe der älteren Periode der subborealen Phase. + bedeutet die Anwesenheit der palinologischen Indikatoren, – bedeutet das Fehlen der palinologischen Indikatoren

w głębszych partiach wschodniej części polskich Karpat byłyby pionierskim etapem eksploatacji gospodarczej tych terenów. Początkowo, jako pastwiska mogły być wykorzystywane naturalne lokalne prześwietlenia lub bezleśne partie terenu, które z czasem ulegały powiększeniu i dostosowaniu do potrzeb wypasów. Skutki tych działań, zapewne o ograniczonym zasięgu, da się zaobserwować w diagramach pyłkowych z Bieszczadów i Beskidu Niskiego. Zarysowany tutaj obraz nawiązuje do ustaleń i sugestii dotyczących gospodarczego wykorzystania gór formułowanych już w literaturze (P. Valde-Nowak, 1999b,

2001, 2008, 2010; P. Valde-Nowak, I. Strakošová 2001; P. Valde-Nowak, W. Weissmüller 1994). Pozostałością tego rodzaju aktywności może być cytowane już obozowisko z miejscowości Lubatowa, stan. 8 w Beskidzie Niskim (P. Valde-Nowak 2001). Z innych części Karpat za pozostałość podobnej aktywności gospodarczej można uznać również odosobnione groby kultury badeńskiej w Zagórz, stan. 1 („Wodniakówka”), Zagórz, stan. 2 oraz Świnnej Porębie, stan. 9 w Beskidzie Średnim (P. Valde-Nowak 2008; 2010) odkryte poza obszarami trwale zasiedlonymi przez społeczności tej kultury.

5. PODSUMOWANIE

Początki wykorzystywania gospodarczego gór są jednym z ważnych i gorąco dyskutowanych problemów archeologii. Wschodnia część polskich Karpat jest obszarem mocno zróżnicowanym pod względem ukształtowania terenu, wysokości bezwzględnych, utworów pokrywowych, średnich i skrajnych temperatur, opadów deszczu, czasu zalegania pokrywy śnieżnej czy okresów wegetacji roślin. Czynniki te w znacznym zakresie warunkowały formy aktywności człowieka oraz definiowały środowisko różnych części Karpat jako spełniające warunki do zasiedlenia lub niesprzyjające trwałemu osadnictwu. W wypadku głębszych partii wschodniej części polskich Karpat, tj. części pogórzy, Beskidu Niskiego i Bieszczadów, możemy mówić o strefie peryferyjnej w stosunku do terenów Kotliny Sandomierskiej (w tym płata lessów podkarpackich) oraz części pogórzy i Dołów Jasielsko-Sanockich zasiedlonych w późnym neolicie oraz na rozmaite sposoby wykorzystywanych gospodarczo, włączając uprawy zbóż. Dla tych, peryferyjnych obszarów, podstawowe i pierwsze dane o aktywności człowieka pozyskano w rezultacie analiz palinologicznych. Dla głębszych partii wschodniej części polskich Karpat podstawową grupę źródeł archeologicznych odnoszących się do młodszej epoki kamienia i początków epoki brązu tworzą stanowiska reprezentowane przez pojedyncze przedmioty kamienne i wykonane technikami krzemieniarskimi oraz niewielkie ich inwentarze. Materiały te, analizowane w znacznie szerszym kontekście przestrzennym osadnictwa neolitycznego w Polsce SE oraz danych przyrodniczych, stanowią wartościowe, choć

mało spektakularne, źródła do badań aktywności człowieka poza obszarami trwałego osadnictwa. W wypadku analizowanej części Karpat mogą być one podstawą ważnych ustaleń prehistorycznych odnośnie pierwszego etapu eksploatacji gospodarczej tych terenów. Mając na uwadze obraz osadnictwa neolitycznego w Polsce SE oraz dane palinologiczne można te materiały identyfikować z wypasami zwierząt, które należy uznać za etap pionierski wykorzystania gospodarczego głębszych partii Karpat. Można go łączyć z ludnością KPL i KCS, a dotyczył on, co należy podkreślić, terenów ze środowiskiem nieprzekształconym wcześniej przez człowieka. Etap ten na tych terenach nie był poprzedzony okresem upraw roślin i związanymi z nim odlesieniami.

Z inną kolejnością zdarzeń mamy do czynienia w Kotlinie Sandomierskiej, Dołach Jasielsko-Sanockich i niższych partiach pogórzy. Tam, w późnym neolicie (chodzi głównie o ludność KCS) jako pastwiska mogły być wykorzystywane obszary wcześniej odlesione pod kątem pozyskania dogodnych obszarów pod zasiewy, także wykorzystywane jako miejsca wypasu zwierząt.

W głębszych częściach Karpat pierwszy okres aktywności gospodarczej obejmuje wypasy w leśnych środowiskach nieprzekształconych antropogenicznie, które z czasem, w trakcie kolejnych sezonów wypasów, ulegały modyfikacjom z lokalnymi odlesieniami włącznie, co znalazło odzwierciedlenie w diagramach pyłkowych.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Bałaga K.
1998 Post-Glacial vegetational changes in the Middle Roztocze (E. Poland), „AAC”, t. 38, s. 175–192.
2002 Przemiany szaty roślinnej Roztocza Tomaszowskiego w ostatnich 12000 lat, [w:] Balcer B., Machnik J., Sitek J. (red.), *Z prądziejów Roztocza. Na ziemi zamojskiej*, Kraków, s. 223–230.
- Barfield L.
1994 The iceman reviewed, „Antiquity”, t. 68, s. 10–26.
- Barłowski J. S.
1973 Nowe stanowiska i materiały archeologiczne z terenu przyległego do miasta Rzeszowa, „MSROA za lata 1968–1969”, s. 148–153.
- Budziszewski J., Skowronek M.
2001 Results of the Preliminary Archaeological Research in the Mount Cergowa Massif, the Lower Beskid Mountains, [w:] Machnik J. (red.), *Archaeology and Natural Background of the Lower Beskid Mountains, Carpathians*, (= Prace Komisji Prehistorii Karpat), t. 2, Kraków, s. 145–164.
- Chmielewski T.
2004 Znaleźiska archeologiczne zabytków kamiennych z Roztocza Rawskiego ze zbiorów prywatnych, „RPrzemyski”, t. 40, z. 2, Archeologia, s. 17–28.
- Czapkiewicz B.
1930 Zabytki przedhistoryczne w Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie, „ZOW”, t. 5, s. 1–4.
- Czekaj-Zastawny A.
2008 *Osadnictwo społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej w dorzeczu górnej Wisły*, Kraków.
- Czopek S.
1997 Nowe odkrycia kurhanów na Pogórzu Dynowskim, „RPrzemyski”, t. 33, z. 5, Archeologia, s. 53–63.
- Dagnan-Ginter A., Parczewski M.
1976 Dwie kolekcje archeologiczne z Pogórza Dynowskiego, „MA”, t. 16, s. 5–28.
- Fleckinger A.
2007 *Ötzi, the Iceman. The Full Facts at a Glance*, Vienna–Bolzano.
- Gancarski J., Pasterkiewicz W., Pelisiak A.
2008 Osada kultury pucharów lejkowatych w Przybówce, gm. Wojaszkówka, stanowisko 1, [w:] Machnik J. (red.), *Archeologia i środowisko naturalne Beskidu Niskiego w Karpatach. Part II, Krimská Brázda* (= Prace Komisji Prehistorii Karpat, t. 4), Kraków, s. 347–378.
- Gedl M.
1997 Starodawne kopce we wschodniej części Pogórza Dynowskiego, „RPrzemyski”, t. 33, z. 5, Archeologia, s. 39–51.
- Gerlach T.
1981 Neolityczna siekierka z Miejsca Piastowego, „AAC”, t. 21, s. 131–134.
- Harmata K.
1987a Late-Glacial and Holocene history of vegetation at Roztoki and Tarnawiec near Jasło (Jasło–Sanok Depression), SE Poland, „Vegetation History and Archaeobotany”, t. 4, s. 235–243.
1987b Late Glacial and Holocene History at Roztoki and Tarnawiec, Near Jasło (Jasło–Sanok Depression), „Acta Palaeobotanica”, t. 27, s. 43–65.

- 1995a Traces of Human Impact Reflected in Pollen Diagrams from Tarnowiec mire near Jasło (Jasło–Sanok Depression), SE Poland, „Vegetation History and Archaeobotany”, t. 4, s. 235–243.
- 1995b A Late Glacial and Early Holocene Profile from Jasło and Recapitulation of the Studies of the Vegetational History of Jasło–Sanok Depression in the last 13000 Years, „Acta Palaeobotanica”, t. 35, s. 15–45.
- 2008 Przekształcenia środowiska przyrodniczego pod wpływem działalności człowieka na przełomie IV i III tysiąclecia BC w świetle badań palinologicznych w Tarnowcu w dolinie Jasiołki, [w:] Machnik J. (red.), Archeologia i środowisko naturalne Beskidu Niskiego w Karpatach, część II. *Kurimská Brázda*. (= Prace Komisji Prehistorii Karpat, t. 4), Kraków, s. 379–384.
- Janowski J.
- 1956 Działalność Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie w roku 1955, „WA”, t. 23, s. 381–382.
- 1957a Działalność Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie w roku 1956, „WA”, t. 24, s. 282.
- 1957b Nowe zabytki, „WA”, t. 24, s. 238.
- 1959 Źródła i materiały do pradziejów Rzeszowa, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, t. 2, s. 81–129.
- Janusz B.
- 1918 *Zabytki przedhistoryczne Galicji Zachodniej*, Lwów.
- Jarosław P.
- 2002 Kurhan kultury ceramiki sznurowej w Średniej, st. 3/2, pow. Przemyśl. Wyniki badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2001 r., „RPrzemyski”, t. 38, z. 2, Archeologia, s. 3–21.
- Jażdżewski K.
- 1936 *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*, Poznań.
- Jodłowski A.
- 1985 Badania powierzchniowe w rejonie Gór Słonich koło Sano-ka, [w:] *Badania archeologiczne prowadzone przez Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce w latach 1984–1985*, Wieliczka, s. 59–69.
- Jodłowski A., Koperski A.
- 1972 Badania powierzchniowe w przemyskim rejonie solono-śnym, [w:] *Badania archeologiczne prowadzone przez Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce w roku 1972*, Wieliczka, s. 49–56.
- 1966 Wyniki badań powierzchniowych przeprowadzonych w po-wiecie przemyskim, „SROA za rok 1965”, s. 126–127.
- Kaczanowski P., Koperski A.
- 1966 Wyniki badań powierzchniowych przeprowadzonych w po-wiecie przemyskim, „SROA za rok 1965”, s. 126–127.
- Kadrow S.
- 1990 The Rzeszów Settlement Microregion in Neolithic, „AAC”, t. 29, s. 33–70.
- Kieferling G.
- 2000 Starożytne zabytki z jarosławskich zbiorów prywatnych. Kwerenda z lat 1999–2000, „RPrzemyski”, t. 36, z. 1, Ar-cheologia, s. 128–140.
- 2001 *Zabytki starożytne z jarosławskich zbiorów prywatnych. Kwe-renda z roku 2001*, „RPrzemyski”, t. 37, z. 1, Archeologia, s. 75–83.
- 2004 Zabytki starożytne z jarosławskich zbiorów prywatnych, „RPrzemyski”, t. 40, z. 2, Archeologia, s. 197–204.
- Kienlin T. L., Valde-Nowak P.
- 2002/2004 Neolithic transhumance in the Black Forest Mounta-ins, SW Germany, „Journal of Field Archaeology”, t. 29, s. 29–44.
- Kopacz J., Valde-Nowak P.
- 1987a Episznurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle ma-teriałów kamiennych, „APolski”, t. 32, s. 41–78.
- 1987b Episznurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle ma-teriałów kamiennych, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN”, t. 31, s. 3–4.
- 1987c From studies of flint industries of the Circum-Carpathian Epi-Corded Ware Cultural Circle (C. E. C. C.), [w:] Ko-złowski J. K., Kozłowski S. K. (red.), *New in the Stone Age Archaeology*, Warszawa–Kraków, s. 183–210.
- Koperowa W.
- 1970 Późnoglacialna i holocenska historia roślinności wschodniej części Dołów Jasielsko-Sanockich, „Acta Palaeobotanica”, t. 11.
- Koperski A.
- 1973 Inwentarz zbiorów archeologicznych Muzeum Ziemi Prze-myskiej, [w:] Koperski A., Kunysz A. (red.), *Historia badań archeologicznych i zbiorów Muzeum Ziemi Przemyskiej*, Prze-myśl, s. 27–94.
- 1975 Wyniki powierzchniowych badań archeologicznych na te-renie powiatu przemyskiego w 1970 roku, „MSROA za lata 1970–1972”, s. 143–145.
- 1977 Nowe stanowiska archeologiczne w województwie przemy-skim, MSROA za lata 1973–1974”, s. 151–152.
- 1979 Nowe stanowiska archeologiczne w województwie przemy-skim, „MSROA za lata 1973–1975”, s. 149–155.
- 2001 *Dzieje Przemysła*, t. 1. *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośre-dniowieczne. Część 1. Źródła archeologiczne do pradziejowe-go i wczesnośredniowiecznego Przemysła. Katalog*, Przemysł.
- Koperski A., Parczewski M.
- 1977 Wyniki powierzchniowych badań archeologicznych nad środkowym Sanem w 1975 roku, „AAC”, t. 17, s. 207–222.
- 1980 Wyniki poszukiwawczych badań archeologicznych nad środ-kowym Sanem w 1976 roku, „AAC”, t. 20, s. 129–141.
- Kośmider M.
- 2003 Kamienne topory z dorzecza środkowego Sanu w świetle badań osadniczych. Część I. Kamienne topory ze wschod-niej części Pogórza Dynowskiego, „RPrzemyski”, t. 39, z. 2, Archeologia, s. 21–39.
- 2004 Kamienne topory z dorzecza środkowego Sanu w świetle badań osadniczych. Część II. Kamienne topory z Pogórza Przemyskiego i dorzecza Wiaru, „RPrzemyski”, t. 40, z. 2, Archeologia, s. 29–52.
- Kozłowski J. K.
- 1962 Sprawozdanie z badań poszukiwawczych prowadzonych na terenie pow. przemyskiego w roku 1962, „SROA za rok 1962”, s. 8–9.
- Kruk J., Milisauskas S.
- 1999 *Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu*, Kraków.
- Kukułka A.
- 1997 Badania sondażowe w Gwóźdźcu, stan. 2, gm. Zakliczyn, woj. tarnobrzeskie, „MSROA”, t. 18, s. 161–168.
- 1998 Drugi sezon badań wykopaliskowych na osadzie wczesno-neolitycznej w Gwóźdźcu, stan. 2, gm. Zakliczyn, „MSROA”, t. 19, s. 175–199.
- 2000 Znaleźisko wczesnoneolitycznej glinianej nogi z Gwóźdźca, st. 2, „MSROA”, t. 21, s. 181–183.
- 2001 Wczesnoneolityczna osada w Gwóźdźcu, gm. Zakliczyn, stan. 2 na Pogórzu Wiślickim, [w:] Gancarski J. (red.) *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich. Materiały z sesji naukowej. Krosno 14–15 grudnia 2000 r.*, Krosno, s. 11–40.
- Kunysz A.
- 1958 Znaleźiska surowca i wyrobów z tzw. „krzemienia pasiaste-go” z dorzecza Sanu i Wiśłoka, „WA”, t. 25, s. 387–390.

- 1964 Powierzchniowe i zwiadowcze badania archeologiczne w powiecie przemyskim w roku 1964, „SROA za rok 1964”, s. 52–55.
- Libera J.
- 2004 Materiały do badań nad osadnictwem neolitu i epoki brązu zachodniej części Rostocza Rawskiego, „RPrzemyski”, t. 40, z. 2, Archeologia, s. 181–186.
- Machnik J.
- 1994 Najstarsi rolnicy i pasterze w Karpatach w świetle archeologicznych badań Polsko-Słowackich i Polsko-Ukraińskich, „RPrzemyski”, t. 29/30, z. 1, Archeologia, s. 3–10.
- 1998a Uwagi o najstarszym osadnictwie pasterskiej ludności kultury ceramiki sznurowej (III tysiąclecie przed Chr.) w strefie karpackiej, [w:] Gancarski J. (red.), *Dzieje Podkarpacia*, t. 2, Krosno, s. 99–120.
- 1998b Stan i perspektywy badań kultury ceramiki sznurowej w międzyrzeczu górnej Wisły, Bugu i Dniestru, „Spr.Arch.”, t. 50, s. 13–29.
- 2001 Kultura ceramiki sznurowej w strefie karpackiej, [w:] Gancarski J. (red.), *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich*, Krosno, s. 115–137.
- Machnik J., Sosnowska E.
- 1996 Starożytna mogiła z początku III tysiąclecia przed Chrystusem, ludności kultury ceramiki sznurowej w Średniej, gm. Krzywczwa, „RPrzemyski”, t. 32, z. 3, Archeologia, s. 3–28.
- 1998 Kurhan ludności kultury ceramiki sznurowej z przełomu III i II tysiąclecia przed Chrystusem w Woli Węgierskiej, gm. Roźwienica, woj. przemyskie, „RPrzemyski”, t. 34, z. 3, Archeologia, s. 3–20.
- 1999 Badania archeologiczne na kurhanie 2/98 w Średniej, gm. Krzywczwa, „RPrzemyski”, t. 35, z. 2, Archeologia, s. 19–40.
- Madeja J.
- 2001 Historia lokalnej szaty roślinnej w okolicy Wolicy Ługowej koło Sędziszowa Małopolskiego, [w:] Gancarski J. (red.), *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich*, Krosno, s. 201–205.
- Mamakowa K.
- 1962 Roślinność Kotliny Sandomierskiej w późnym glacie i holocenie, „Acta Palaeobotanica”, t. 3, z. 2.
- 1966 Postęp badań nad wpływem osadnictwa prehistorycznego na szatę roślinną, „APolski”, t. 11, s. 107–111.
- Milisauskas S., Kruk J.
- 2011a Middle Neolithic/Early Copper Age, Continuity, Diversity and Greater Complexity, 5500/5000–3500 BC, [w:] Milisauskas S. (red.), *European Prehistory. A Survey*, New York–Dordrecht–Heidelberg–London, s. 223–292.
- 2011b Late Neolithic/Late Copper Age 3500–2200 BC, [w:] Milisauskas S. (red.), *European Prehistory. A Survey*, New York–Dordrecht–Heidelberg–London, s. 293–325.
- Mitura P., Pasieka A.
- 2005 Materiały krzemienne ze stanowiska 1 w Nowej Wsi, gm. Trzebownisko, woj. podkarpackie, „MSROA”, t. 26, s. 5–24.
- Moskwa K.
- 1961 Wyniki konserwatorskich badań powierzchniowych w województwie rzeszowskim w roku 1961, „SROA za rok 1961”, s. 43–46.
- 1962 Konserwatorskie badania powierzchniowe przeprowadzone w województwie rzeszowskim w roku 1962, „SROA za rok 1962”, s. 32–53.
- 1963 Badania powierzchniowe i nowo odkryte stanowiska archeologiczne z ramienia Konserwatora Zabytków Archeologicznych Województwa Rzeszowskiego w roku 1963, „SROA za rok 1963”, s. 51–53.
- Parczewski M.
- 1976 Badania poszukiwawcze nad środkowym Sanem w 1973 roku, „Spr.Arch.”, t. 28, s. 257–266.
- 1979 Badania poszukiwawcze w rejonie Kotliny Dynowskiej, „MSROA za lata 1973–1975”, s. 156–161.
- Pelisiak A.
- 1991 Kultura pucharów lejkowatych w dorzeczu Grabi: terytorium eksploatowane przez osadę, „APolski”, t. 36, s. 73–92.
- 2005 Osadnictwo i gospodarka w neolicie we wschodniej części Karpat polskich. Konfrontacja informacji archeologicznych i palinologicznych, [w:] Wasylukowa K., Lityńska-Zajac M., Bieniek A. (red.), *Roślinne ślady człowieka* (= Botanical Guidebooks, t. 28), Kraków, s. 29–52.
- Pelisiak A., Sosnowska E.
- 2005 Nowe zabytki krzemienne z Pogórza Dynowskiego, Średnia, gm., Krzywczwa, st. 56 na obszarze 107–82 AZP, „RPrzemyski”, t. 41, z. 2, Archeologia, s. 165–169.
- Proksa M.
- 1984 Próba analizy statystycznej kamiennych siekier neolitycznych ze zbiorów muzeów dawnego woj. rzeszowskiego, „MSROA za lata 1976–1979”, s. 5–40.
- Ralska-Jasiewiczowa M.
- 1968 Ślady osadnictwa prehistorycznego w diagramach pyłkowych z obszaru Polski, „Folia Quaternalia”, t. 29, s. 163–182.
- 1969 Ślady kultury człowieka w diagramach pyłkowych z Bieszczadów zachodnich, „AAC”, t. 11, s. 105–108.
- 1972 Remarks on the Late-Glacial and Holocene History of Vegetation in the Eastern Part of Polish Carpathians, „Berichte der Deutschen Botanischen Gesellschaft”, t. 85, s. 101–112.
- 1977 Impact of Prehistoric Man on Natural Vegetation Alluvial Recorded in Pollen Diagrams from Different Regions of Poland, „Folia Quaternalia”, t. 49, s. 75–91.
- 1980 *Late-Glacial and Holocene Vegetation of the Bieszczady Mts. (Polish Eastern Carpathians)*, Warszawa.
- Skowroński M.
- 1962 Pojedyncze znaleziska zabytków archeologicznych z pow. kolbuszowskiego, „ZOW”, t. 28, s. 334–336.
- 1963 Pojedyncze znaleziska toporów kamiennych w pow. kolbuszowskim, „ZOW”, t. 29, s. 290–291.
- 1973 Zabytki archeologiczne w izbach pamiątek powiatu brzo-zowskiego, „MSROA za lata 1968–1969”, s. 153–159.
- Szałapata A.
- 1966 Zabytki archeologiczne uzyskane przez Muzeum w Rzeszowie w latach 1964–1965, „SROA za rok 1965”, s. 130–135.
- Szczepanek K.
- 1987 Late-Glacial and Holocene Pollen Diagrams from Jasiel in the Low Beskid Mts. (The Carpathians), „Acta Palaeobotanica”, t. 27, s. 9–26.
- 2001 Anthropogenic vegetation changes in the region of the Dukla Pass, the Lower Beskid Mountains, [w:] Machnik J. (red.), *Archaeology and natural background of the Lower Beskid Mountains, Carpathians*, Part I (= Prace Komisji Prehistorii Karpat, t. 2), Kraków, s. 171–182.
- Talar A.
- 1963 Wyniki badań powierzchniowych na terenie powiatów Nisko i Kolbuszowa w roku 1963, „SROA za rok 1963”, s. 53–56.
- 1966 Badania powierzchniowe na terenie pow. niżańskiego, „SROA za 1965 rok”, s. 121–122.
- 1973 Penetracja archeologiczna północnej i wschodniej części województwa rzeszowskiego w roku 1968, „MSROA za lata 1968–1969”, s. 135–148.
- Valde-Nowak P.
- 1986a Inwentarze typu orawskiego – warunki wyodrębnienia, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN”, t. 27, s. 267–269.
- 1986b Inventare des Orawa-Typus und ihre Bedeutung in der Bezeichnung der Besiedlung aus der Frühbronzezeit in der

- Karpaten, [w:] Chropovský B. (red.), *Urzeitliche und Früh-historische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*, Nitra, s. 115–123.
- 1988 *Etapy i strefy zasiedlenia Parpat polskich w neolicie i na początku epoki brązu*, Wrocław.
- 1998 Badania osady neolitycznej w Łoniowej (Pogórze Wiśnic-
kie), „AAC”, t. 34, s. 195–206.
- 1999a Zabytki krzemieniarskie ze stanowiska 5 w Sieteszy, gm.
Kańczuga, woj. podkarpackie, „RPrzemyski”, t. 35, z. 2, Ar-
cheologia, s. 59–66.
- 1999b Sudety na tle innych grup górskich Europy w epoce kamie-
nia, [w:] Valde-Nowak P. (red.), *Początki osadnictwa w Su-
detach*, Kraków, s. 207–215.
- 2001 Etapy i strefy w badaniach nad neolitem w polskich Karpa-
tach, [w:] Gancarski J. (red.), *Neolit i początki epoki brązu
w Karpatach polskich*, Krosno, s. 89–106.
- 2008 Isolated grave of the Baden Culture from the Polish Beski-
dy Mts, [w:] Furholt M., Szymt M., Zastawny A. (red.), *The
Baden Complex and the Outside World* (= Studien zum Ar-
chäologie in Ostmitteleuropa, t. 4), Bonn, s. 139–145.
- 2009 Early forming adaptation in the Wiśnicz Foothills in the
Carpathians. Settlements at Łoniowa and Zerków, „Recher-
ches Archaeologiques SN”, t. 1, s. 15–36.
- 2010 Karpacki tranzyt a interior w epoce kamienia, [w:] Gan-
carski J. (red.), *Transkarpackie kontakty kulturowe w epoce
kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza*, Krosno, s. 53–60.
- Valde-Nowak P., Strakošová I.
- 2001 Homestead stone processing site of the Corded Ware culture
at Brastov-Dielňa within the Ondava Upland, Slovakia, [w:]
- Machnik J. (red.), *Archaeology and natural background of
the Lower Beskid Mountains, Carpathians* (= Prace Komisji
Prehistorii Karpat, t. 2), Kraków, s. 57–68.
- Valde-Nowak P., Weissmüller W.
- 1994 Eine archäologische Prospektion im inneren Bayerischen
Wald. Zum Problem der neolithischen Nutzung der Mit-
telegebirge, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, t. 24,
s. 157–166.
- Wacnik A., Szczepanek K., Harmata K.
- 2001 Ślady działalności człowieka neolitu i brązu obserwowane
w diagramach pyłkowych z okolic Przełęczy Dukielskiej i te-
renów przyległych, [w:] Gancarski J. (red.), *Neolit i początki
epoki brązu w Karpatach polskich*, Krosno, s. 207–221.
- Wolski K.
- 1953 Siekierki krzemionkowskie z dorzecza średniego Sanu,
„ZOW”, t. 22, s. 239.
- Zielińska M.
- 1971 Narzędzia z młodszej epoki kamienia w zbiorach Muzeum
Historycznego w Sanoku, „MSROA za rok 1967”, s. 198–203.
- 1992 Luźne znaleziska archeologiczne w zbiorach Muzeum Hi-
storycznego w Sanoku, „MSROA za lata 1985–1990”, s. 245–
–248.
- Zych R.
- 2004 Stanowisko KPL w Tarnawce 9, gm. Markowa, woj. pod-
karpackie, „MSROA”, t. 25, s. 281–302.

Andrzej Pelisiak

Einzelne Steingegenstände im Kontext der neolithischen Siedlungs- und Wirtschaftszonen im Ostteil polnischer Karpaten

Zusammenfassung

Die Anfänge der wirtschaftlichen Nutzung des Gebirges bilden in der Archäologie eins der wichtigsten und heftig diskutierten Probleme. Der östliche Teil der polnischen Karpaten ist hinsichtlich der Landschaft stark differenziert: Relief, absolute Höhen, Böden, durchschnittliche, wie auch höchste und niedrigste Jahrestemperaturen, Regenfälle, Zahl der Tage mit Schneedecke, oder die Vegetationsperioden der Pflanzen. Diese Faktoren determinierten lange Zeit die Formen der menschlichen Tätigkeit, wie auch definierten die natürliche Umwelt verschiedener Karpaten-Teile entweder als nutzungs- und siedlungsgerechte Region oder ganz im Gegenteil. In Bezug auf die tiefer gelegenen Zonen des östlichen Teils polnischer Karpaten, d.h. einen Teil Vorgebirges, Niederbeskiden, und Bieszczady spricht man von einer Peripheriezone im Verhältnis zum Sandomierz-Becken (darunter die karpatische Lößzone) und zu einem Teil Vorgebirges wie auch zur Region von Doły Jasielsko-Sanockie, die im späteren Neolithikum besiedelt und seitdem verschieden wirtschaftlich genutzt wurden (samt Getreideanbau). Für diese Peripheriegebiete gewann man mittels palinologischer Analysen die ersten Belege für die menschliche Tätigkeit. Die wichtigste Gruppe der jungsteinzeitlichen und bronzezeitlichen archäologischen Quellen sind für die tiefer

gelegenen Zonen des östlichen Teils polnischer Karpaten die Fundstellen, die durch einzelne Steingegenstände oder das in Feuersteinbearbeitungstechniken gefertigte Werkzeug (chipped artifacts), wie auch durch ihre spärlichen Inventare vertreten sind. Diese in einem viel breiteren räumlichen Kontext der neolithischen Besiedlung in Südpolen und im Kontext der naturwissenschaftlichen Daten analysierten Materialien stellen eine wertvolle, obwohl wenig spektakuläre, Quelle für die Analyse der menschlichen Tätigkeit außerhalb der festen Siedlungsgebiete dar. Im Falle des analysierten Karpatenteils können sie grundlegend für die Untersuchung der ersten Etappen wirtschaftlicher Nutzung dieser Gebiete sein. Das Bild der neolithischen Besiedlung in Südpolen und die palinologischen Angaben in Betracht ziehend, kann man diese Materialien auf das Weiden beziehen, was man für die Pionieretappe der wirtschaftlichen Nutzung der tiefer gelegenen Karpatenteile halten soll. Diese Etappe kann man mit der Bevölkerung der Trichterbecherkultur und der Schnurkeramik Kultur in Verbindung bringen, und sie bezieht sich, was zu betonen ist, auf die von dem Menschen früher nicht verwandelten Gebiete. Dieser Etappe geht auf den behandelten Gebieten keine Anbauphase und damit verbundene Entwaldung voran.

Mit einer anderen Reihenfolge der Geschehnisse haben wir im Sandomierz-Becken, auf dem Gebiet von Doły Jasielsko-Sanockie und auf den niedriger gelegenen Vorgebirgszonen zu tun. Dort (es handelt sich hauptsächlich um die schnurkeramische Bevölkerung) konnten als Weiden die Areale genutzt werden, die früher für den Ackerbau entwaldet wurden.

Die erste Etappe der wirtschaftlichen Tätigkeit umfasst in den tiefer gelegenen karpatischen Zonen das Weiden in den anthropogen nicht veränderten Waldmilieus, die mit der Zeit, während der folgenden Weidensaisons modifiziert wurden (Rodung), was am Beispiel der Polendiagramme sichtbar ist.

